

Jakab-hegy, Szentkút, Remeterét

Bánkuti Gábor: A pálosok és Pécs. Pécs, Magyar Pálos Rend, 2021. 211 oldal.

„A pálosok történetében Pécs különleges jelentőségű hely”¹ – kezdi elbeszélését Bánkuti Gábor *A pálosok és Pécs* címmel, 2021-ben megjelent könyvében. A kötet első mondata nem szorul különösebb bizonyításra, a megállapítás igazi jelentőségét inkább az adja, hogy megteremti az egész narratíva kontextusát. A pálos rend közel 800 éves történetének bemutatását a szerző ugyanis a tér felől közelítette meg, amely nem csupán a történések helyszíne vagy háttere, hanem – posztmodern értelmezésben – az események fontos szervezője, azok meghatározó eleme. Ezzel a szemlélettel Bánkuti a történetírás „térbeli fordulatához” (*spatial turn*) kapcsolódik, amely Michel Foucault, Pierre Bourdieu, illetve hazánkban Gyáni Gábor és Keszei András révén vált a történettudomány egyik újkeletű irányzatává a nyelvi, a képi, a kulturális, a kontextuális stb. fordulatok mellett. A térbeli fordulat képviselői szerint a tér „szerkezeti hely” vagyis „önálló társadalmi entitás”, amely kiválóan alkalmas az identitás megragadására. A hely szerepének közép-pontba helyezése és következetes alkalmazása nemcsak egy rendkívül koncepciózus feldolgozást tett lehetővé, de egyben biztos alapot szolgáltatott egy olyan történet elmeséléséhez, amelynek az egyik fő jellemzője a megszakítottság. A pálosok pécsi működését az oszmán hódítás, majd II. József intézkedései, végül 1950-ben a kommunista diktatúra akasztotta meg. A kényszerszünetek azonban magukban rejtették az újrakezdés lehetőségét is, amiben a szerző szerint – a személyi kontinuitás hiányában – meghatározó szerepet játszottak a kézzelfogható helyi emlékek és a *genius loci*. Mindezek fényében válik a cím igazán frappánsná, illetve érthetővé a két szó eltérő tipográfiája.

A téma kiválóan illeszkedik a szerző, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Modernkori Történeti Tanszéke docensének egyháztörténeti munkásságába, amelynek fókuszában eddig elsősorban a jezsuiták álltak. A 211 oldalas mű 6 nagyobb fejezetbe rendezi az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend történetét. A helyi események mindig az országos folyamatokba illeszkednek, olykor azokat is más megvilágításba helyezve. Bánkuti Gábor

¹ Bánkuti Gábor: *A pálosok és Pécs*. Pécs, 2021. 5.

kiegyensúlyozottan vezeti végig olvasóit a pálos rend és Pécs történetének metaszempontjain, miközben az olvasó annak a folyamatnak is tanúja lehet, ahogy a Pécs környéki gyökerekből kiindulva „Remete Szent Pál szelleme (...) meghódította a város lakosságát”.² A rendi emlékezetben elsőnek tekintett Jakab-hegyi kolostor, és az a tény, hogy a rend magyar központja ma is Pécs, igazolja a szerzőnek a lokalitás történelemformáló szerepét hangsúlyozó szemléletét.

Bánkuti Gábor könyvének első fejezetében a Jakab-hegyi remeték renddé szerveződésével foglalkozik. Kiemeli, hogy míg a remeték másutt általában a völgyekben, addig Pécsen a dombtetőn telepedtek meg. A Jakab-hegy kiválasztásában is a helynek, vagyis az itteni előzményeknek volt jelentősége, mivel Bertalan pécsi püspök a vaskori földvár területén létrejött Árpád-kori falu – eredetileg zárandoklati céllal épült – temploma körül szervezte meg a remeteséget. A korai pálos remeteségek topográfiáját tekintve a remeteközösségek többsége a Bakony és a Pilis területén volt megtalálható, így a 13–14. század fordulójára a vezető szerep a királyi és az érseki udvarhoz közel fekvő, Esztergom közelében levő Szent-Kereszt kolostorhoz került. Ehhez csatlakoztak előbb a pilisi, majd 1297-ben az egri, és ismeretlen időpontban a mecseki remeték. A szerző tehát nem tartja megalapozottnak azt a felfogást, mely szerint a Bertalan pécsi püspök és Özséb között 1250-ben kötött megegyezés képezné a rend alapítását. Bánkuti azzal érvel, hogy periférikus elhelyezkedéséből adódóan a Jakab-hegyi kolostor nem tölthetett be központi szerepet a rend kialakulásában, mint ahogy az elsőséget is csak egy évszázadokkal későbbi perspektívából nyerte el. Új rend létrehozásához 1215 után pápai engedély volt szükséges, aminek megszerzése idővel nem annyira egyházi jogi, mint inkább politikai-hatalmi tényezők függvényévé vált. A pálosok végül I. Károly trónigényének támogatásával összefüggésben kapták meg a jogot 1308-ban, hogy a Szent Ágoston-féle regula használatával rendként működjenek. A térszerkezet meghatározó szerepe kapcsán Bánkuti arra is felhívja a figyelmet, hogy a Jakab-hegyi kolostornak a rendi központtól való távolságához a püspöki székhelyhez való közelség társult. Talán a pécsi püspök befolyása lehetett az oka annak is, hogy a Szent-Jakab kolostor még a baranyai *vicarián*nak sem lett a központja.

A másfél százados török uralom után újjászerveződő pécsi rendház működését Bánkuti Gábor az országos (egyház)politikába ágyazva tárgyalja. Széles ívet rajzol a pálosok tevékenységéről a pasztorációs munkától kezdve a barokk irodalom, tudományosság és a nyelvújítás terén elért eredményeken át politikai és társadalmi súlyuk növekedéséig. A Pécsre visszatérő pálosok történetét 1712-től a számbeli és anyagi növekedés, a missziós tevékenység, a tudós-szerzetesek megjelenése és a rendnek a város életében betöltött meghatározó szerepe jellemzi. Bár a

² Kisbán Emil: A Magyar Pálosrend története II. (1711–1786). Budapest, 1940. 34. Idézi: Bánkuti 2021. 59.

török kiűzése után a patacsi és a Jakab-hegyi birtokok visszaszerzése nem sikerült, a rend működésének gazdasági alapját a kárpótlásként kapott szentkúti kegyhely, valamint a peres és egyéb úton megszerzett birtokok (Keszü, Györgyén; mágocsi, nagyhajmási, baranyajenői és harci uradalmak) biztosították. Pécssett a dzsámiból átalakított szerb templom került a birtokukba. Bánkuti művében a 18. század konkrét és átvitt értelemben is a rend építkezésének időszakaként tűnik fel. A szentkúti csodatévő forrás fölé kápolna és kolostor, a zarándokok számára egy kis vendégfogadó, a Pécs belvárosában megszerzett ingatlanjaikon 1741 és 1776 között új templom és rendház épült. Ennél is jelentősebb „a tridentinum és a felvilágosodás egymásra torlódó transzformációs hatására”³ bekövetkező szellemi gyarapodásuk, amit irodalmi és tudományos munkásságot kifejtő szerzetesek – Ányos Pál, Táncz Menyhért, Virág Benedek, Kreskay Imre, Simon Máté és Alexovics Vazul – fémjeleznek. Egyetérthetünk Bánkuti Gáborral abban, hogy ennek a korszaknak a csúcspontjaként az egyházi pályafutását pálos szerzetesként kezdő Eszterházy Pál László püspöki kinevezése tekinthető, annak ellenére, hogy olyan időpontban került a pécsi egyházmegye élére, amikor a szabad királyi városi rangot elnyert városnak a püspök többé már nem volt a földesura.

A rend 1786. évi feloszlását a szerző a kormányzat centralizációs és modernizációs stratégiájába illeszti, amely során a világi hatalom az egyházak tevékenységét a társadalmi hasznosság aspektusából ítélte meg, intézményeit pedig reformelképzelései szolgálatába igyekezett állítani. Innen nézve a szerzetesség állampolitikai szempontból veszélyesnek, gazdaságilag haszontalannak, összességében idejétmúltnak tűnt. A témával foglalkozó kutatókhoz hasonlóan Bánkuti is arra jut, hogy a rend feloszlásának mégsem ez volt a valódi oka, sokkal inkább 4,5 millió aranyforint értékű vagyonának a megszerzése. Sommásan állapítja meg ezzel kapcsolatban, hogy „a magyar egyházi struktúra anyagi biztonságát a második világháború végéig jelentős részben a pálosoktól elkobzott javak biztosították.”⁴ Ez nagyban hozzájárult a pálosok visszatelepítési kísérleteinek kudarcaihoz is, mivel elkobzott vagyonuk visszaadása a Vallásalap működését veszélyeztette volna. A hely jelentősége mellett a pálosok gazdasági tevékenysége végig hangsúlyos szerephez jut Bánkuti Gábor könyvében, a remeték középkori gazdálkodásától kezdve többször is kisajátított, majd a rendszerváltás után visszaadott tulajdonukig, ami többféle értelmezését teszi lehetővé annak a középkori tapasztalatnak, miszerint „a lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn”.⁵

A pálosok magyarországi visszatérésére 1934-ig kellett várni, aminek előfeltételként nem csak az egykori pálos javak visszaszerzéséről kellett lemondani.

³ Bánkuti 2021. 37.

⁴ Bánkuti 2021. 66.

⁵ Bánkuti 2021. 66.

A szerző sorra veszi azokat a problémákat, amelyeknek a megoldásában a legnagyobb munkát Zichy Gyula pécsi püspök végezte el. Neki köszönhetően a pálosok ügye 1921 és 1932 között ismételten összefonódott Péccsel. Bánkuti a legfőbb akadályok között említi, hogy a lengyel rendi központból egyrészt nem volt kit visszatelepíteni, másrészt hiányoztak annak anyagi feltételei is. A történet legtalányosabb része Bodó János, vagyis Páter Gellért megosztó hatású ténykedése. A Czeszochowából engedély nélkül eltávozó, rendi fogadalmat nem tett Bodó Péccsett letelepedve mintegy tíz éven keresztül működött „pszeudo-pálosként”. Ahhoz, hogy a pálosok Magyarországra visszatérhessenek, a rend jogi helyzetének 1930-as rendezésére és az új lengyel rendfőnök pozitív hozzáállására is szükség volt. A Lengyelországból érkező szerzetesek végül 1934 tavaszán vették át a gellért-hegyi sziklatemplomot. Pécs a noviciátus helyszíne lett. Bánkuti Gábor szemléletesen mutatja be a város vezetőinek, a különféle egyesületeknek és a pécsi híveknek azt az összefogását, amelynek eredményeképp 1934. október 34-én 14 tag, köztük 8 újonc költözött be a püspök által erre a célra adományozott és kibővített rendház épületébe.

A források megszaporodásának köszönhetően a következő fejezet a pécsi pálosok működésébe, hétköznapijaiba is bepillantást enged. Bánkuti a pálos templom építését a városrendezési terv, a modern építészet és a városkép összefüggésrendszerében tárgyalja, szép leírást adva a Szent Imrének szentelt szakrális térről. Visszaemlékezéseken keresztül eleveníti meg a rendházbeli életet, amit a szigorú aszketikus életvitel és a családias jelleg egyszerre jellemezett. A novíciusok mellett a pécsi perjel, Michał Zembrzusi személyének is nagy figyelmet szentel, amit különösképpen indokol, hogy magyarországi rendfőnöki megbízottként 1939 és 1943 között gyakorlatilag a magyar pálosok központjává tette Péccset. Zembrzusi hosszú és kalandos életéről – ahogy a pálosok történetében fontos szerepet játszó egyéb aktorokról is – a kötet lapjain sűrű háttérrel kiemelt, rövid életrajzokat olvashatunk. Az anyagi biztonság megteremtése, a város életében betöltött fontos szerep mellett a nehézségekről és a belső feszültségekről is szó esik, úgymint a korábbi pálos – később Lyceum – templom visszaszerzésének a megghiúsulása, vagy az önálló magyar provincia létrehozására tett sikertelen kísérlet.

A háború utáni évekkel kapcsolatosan Bánkuti úgy fogalmaz, hogy ellentmondásossága ellenére is reményteli időszak volt a rend életében. Az egyházi birtokok államosításának fonákjaként 1947-re sikerrel járt a szimbolikus jelentőségű Jakab-hegy visszaszerzése, ahol társadalmi összefogással új kolostor létesült. A rend bekapcsolódott az iskolai hitoktatásba, a pálos misék, litániák, zárandoklatok aktív egyházközségi életéről tanúskodtak, a szerzetesek az alapítás 700 éves jubileumára (1950) készülődtek. Ám utóbbira már nem került sor. A pártvezetés a szerzeteseket túszként felhasználva akarta kikényszeríteni a rendszer egyházi elismertetését, nem mellesleg megszerezni a rend vagyonát. A pálos szerzeteseket 1950. június elején elhurcolták, a rend ingatlanait lefoglalták. Hiába fogadta el

a püspöki kar 1950. augusztus 29-én az állam által kikényszerített „megállapodást”, a szerzetesrendek működési engedélyét megvonták. A megpróbáltatások azonban ezzel nem értek véget. Az egyezséget aláíró Grósz József kalocsai érsek koncepciók perének a pálosok ellen irányuló mellékpere során a rend 20. századi történetének legdrámaibb időszaka bontakozik ki a kivégzett, bebörtönzött és üldözött szerzetesek példáin keresztül. A pálosok tevékenységének ellehetetlenítését követő évtizedekben csak „klandesztin”, vagyis titkos formában élhetett tovább a pálos lelkiség, ami azonban hozzájárult a rend fennmaradásához. Bánkuti Gábor könyvének utolsó, rövid fejezete a rendszerváltás utáni időszakot, a rendházát és templomát visszakapó rend újjáéledését villantja fel.

A pálosok és Pécs – műfaját tekintve – egy komoly forrásbázison alapuló és szakszerű jegyzetapparátussal ellátott tudományos ismeretterjesztő munka, amely olvasmányos és közérthető stílusának köszönhetően széles érdeklődésre tarthat számot. A kötet nem csak tartalmában, de kiállításában is magas minőséget képvisel. Mérete és formája olvasóbarát, tipográfiája szép, képanyaga informatív, kivittelezése igényes. Bánkuti Gábor könyve megérdemelten nyerte el 2022-ben a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az év publikációja versenyében a legjobb ismeretterjesztő mű címet. Aki elolvassa, nemcsak a pálosok tevékenységének és szellemiségének megismerésével gazdagodik, de biztosan másként viszonyul ezután a rend múltjában meghatározó szerepet játszó olyan helyekhez is, mint a Jakab-hegy, Szentkút vagy a Remeterét.

Pilkhoffer Mónika